

УДК 351.83:331.5

В. Л. МІНЕНКО

ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Узагальнено науково-теоретичні підходи до визначення сутності категорії “зайнятість населення”. Проаналізовано наявну у світовій практиці концепції зайнятості та обґрунтовано доцільність застосування на українському ринку праці концепції глобальної зайнятості.

Generalized scientific-theoretical approaches to determination of essence of category “employment of population”. Existing in world practice conceptions of employment are analyzed and grounded expedience of application at the home market of labour of conception of global employment.

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується стрімким поширенням процесів глобалізації соціально-економічної сфери, найбільш чутливим сегментом якої є зайнятість населення. Система соціально-трудова відносин зайнятості, що існує на вітчизняному ринку праці не завжди є адекватною викликам глобальних цивілізаційних перетворень.

До наукового розроблення теоретичних та прикладних проблем розвитку національного ринку праці та регулювання зайнятості населення в умовах поглиблення його структурної неоднорідності значний внесок зробили провідні українські вчені, праці яких широко відомі за межами країни: О. Амосов, С. Бандур, Д. Богиня, В. Геєць, Б. Данилишин, Т. Заяць, С. Злупко, А. Колот, Г. Купалова, Е. Лібанова; В. Мандибура, В. Петюх, В. Васильченко. Попри високий рівень та значні обсяги досліджень у цій галузі, проблема визначення сучасної концепції зайнятості не втратила актуальності та потребує подальшого розроблення.

Метою цієї статті є науково-теоретичне обґрунтування вибору концепції зайнятості населення, здатної забезпечити адаптацію ринку праці України до відкритого світового простору.

Як свідчать дослідження, у різній економічній, соціальній, правовій літературі інтерпретація сутності поняття “зайнятість” розглядається як соціально-економічна категорія, яка проявляється в економічному і соціальному аспектах. В основі економічної сутності категорії зайнятості лежить слово “заняття”, яке має подвійний зміст: з одного боку, це характеристика праці (рівень залучення у трудову діяльність) конкретної особи, а з іншого – наявність певного корисного для суспільства виду зайнятості в державі. Економічна сутність зайнятості полягає в корисній діяльності працездатного населення, яка створює суспільний продукт (національний дохід).

Соціальна сутність зайнятості полягає в корисній діяльності частини населення, що пов'язана з необхідністю самовираження і задоволення соціальних потреб суспільства відповідно до рівня його економічного розвитку.

Зайнятість з економічної точки зору має для суспільства вирішальне значення, бо визначає економічний потенціал суспільства, рівень і якість життя населення. Зайнятість із соціальної точки зору пов'язана з відтворенням робочої сили (виховання дітей, навчання в загальноосвітніх школах, середніх та вищих навчальних закладах), службою в армії, зайнятістю в домашньому господарстві, доглядом за хворими та людьми похилого віку, участю в роботі громадських організацій. Ці два види зайнятості, як вказує В. Петюх, належать до корисної діяльності та пов'язані з поняттям економічно активного і економічно пасивного населення. За межами економічної та суспільно корисної діяльності залишаються ті, хто з різних об'єктивних або суб'єктивних причин не бере участі в цих сферах діяльності, що не суперечить законодавству [6, с. 13].

Зайнятість як соціально-економічна категорія синтезує сукупність економічних, правових, соціальних, національних відносин щодо участі людей у суспільному виробництві й пов'язана із забезпеченням масштабів, умов, форм включення людей у суспільно корисну працю, з процесами формування, розподілу та використання трудових ресурсів. Виходячи з сутності зайнятості до основних функцій зайнятості можна віднести:

- створення національного доходу та забезпечення матеріальних і духовних благ суспільства;
- забезпечення життєдіяльності та розвиток суспільства;
- забезпечення життєдіяльності та розвиток працездатних членів суспільства;
- забезпечення якості та конкурентоспроможності робочої сили;
- забезпечення достойного рівня життя населення [2, с. 35].

Виходячи з двоєдиної сутності зайнятості населення і основних її функцій у суспільстві можна стверджувати, що зайнятість є одним із важливих сегментів соціально-економічної політики держави, її регулювання і вдосконалення.

Сутність зайнятості населення та її основні функції знайшли своє відображення в Законі України “Про зайнятість населення” [1, ст. 1]. Так, зайнятість населення розглядається як суспільно корисна діяльність громадян, яка пов'язана із задоволенням особистих і суспільних потреб і така, що, як правило, приносить їм дохід у грошовій або іншій формі.

Як свідчить аналіз літературних джерел [2; 4 – 6], до основних концепцій зайнятості належать: примусова, довічне наймання, повна, глобальна зайнятість працездатного населення.

Концепція примусової зайнятості населення істотно притаманна країнам із різними способами виробництва. Ця концепція зайнятості застосовувалась у колишніх соціалістичних країнах, в яких конституційно було закріплено не тільки право, а й обов'язок працювати. Крім цього, кожний працездатний громадянин мусив працювати постійно, починаючи з працездатного до пенсійного віку. Під правом на працю розумілася гарантія надання кожній людині оплачуваної роботи з одночасним обов'язком людини працювати в обраній сфері суспільно корисної праці. Примусовість праці підкріплювалась також системою стимулів, які використовувались у той час. Наприклад, стимулами для безперервної роботи працівника були такі, як черга: на квартиру, дитячий садок, ясла, машину, меблі, путівки для відпочинку.

Ефективність зайнятості оцінювалась за результатами матеріального виробництва, оскільки три чверті працездатного населення було зайнято саме в цій

сфері. Соціальна сфера, у тому числі сфера послуг, трактувалась як невиробнича. Для порівняння: в Японії у сфері послуг у 1986 р. було зайнято 55 % працездатного населення і створювалося 63,5 % валового внутрішнього продукту, а частка матеріального виробництва становила, відповідно, 45 і 36,5 % [7, с. 13].

Концепція довічного наймання передбачає гарантії зайнятості працівників до пенсійного віку і зростання всіх виплат відповідно до стажу роботи. Ця система (патерналістська модель) передбачає опікування працівника роботодавцем, у тому числі підготовку і перепідготовку кадрів на самому підприємстві (в організації), розраховану на тривале використання найманих працівників (за 10 років передбачається три-чотири планових переміщення в межах фірми). Це сприяє вирішенню проблем надлишкової робочої сили за рахунок не звільнення працівників, а скорочення робочого часу або переведення працівника за взаємною угодою на дочірні підприємства, фірми.

У такому разі держава займається регулюванням зайнятості й соціального захисту населення переважно на макрорівні, забезпечуючи фірми і підприємства відповідними до патерналістської концепції законами і державними нормативами.

Концепція повної зайнятості розглядається в контексті зайнятості всіх людських ресурсів і передбачає кількісний (екстенсивний) аспект зайнятості населення. Повна зайнятість населення пов'язана зі створенням таких матеріально-технічних і соціально-економічних умов, за яких кожному, хто бажає працювати, надається можливість брати участь у суспільному виробництві. Водночас якісний (інтенсивний) аспект відповідає ефективній зайнятості, розподілу трудових ресурсів у територіальному та галузевому розрізах, за сферами докладання праці та видами діяльності, що дає змогу в кожний момент одержувати найбільший приріст матеріальних і духовних благ; цей аспект передбачає ефективне використання у трудовому процесі кожного зайнятого.

Концепція глобальної зайнятості працездатного населення передбачає максимальне використання робочої сили для досягнення максимального обсягу суспільного виробництва. Ця концепція тривалий час використовувалась багатьма країнами як соціалістичного, так і капіталістичного шляхів розвитку. Зокрема, у капіталістичному світі вона панувала до середини 70-х рр. ХХ ст. і базувалась на стимулюванні державного попиту на робочу силу. Водночас безперервне оновлення матеріально-технічної бази виробництва, його структурна перебудова, а також виробництво за умов дії концепції повної зайнятості призвели до незворотного процесу – витіснення живої праці, загостривши проблему безробіття. Це зумовило необхідність пошуку нового підходу до розв'язання проблем зайнятості.

Відповідно до визначення Міжнародної організації праці, цей новий підхід названо *концепцією "глобальної зайнятості"*, яка враховує всі види економічної та суспільно корисної діяльності й формується як залучення всіх осіб працездатного віку до розширеної сфери економічно і соціально корисної трудової діяльності [3, с. 27].

В основі концепції глобальної зайнятості лежить широкий підхід до сфери докладання праці, тобто врахування всіх видів корисної діяльності як у суспільному виробництві, так і поза ним. При цьому враховуються всі види діяльності: тимчасова зайнятість, робота домогосподарок і пенсіонерів у себе вдома або в підсобному господарстві та ін. Концепцію глобальної зайнятості схематично наведено на рисунку.

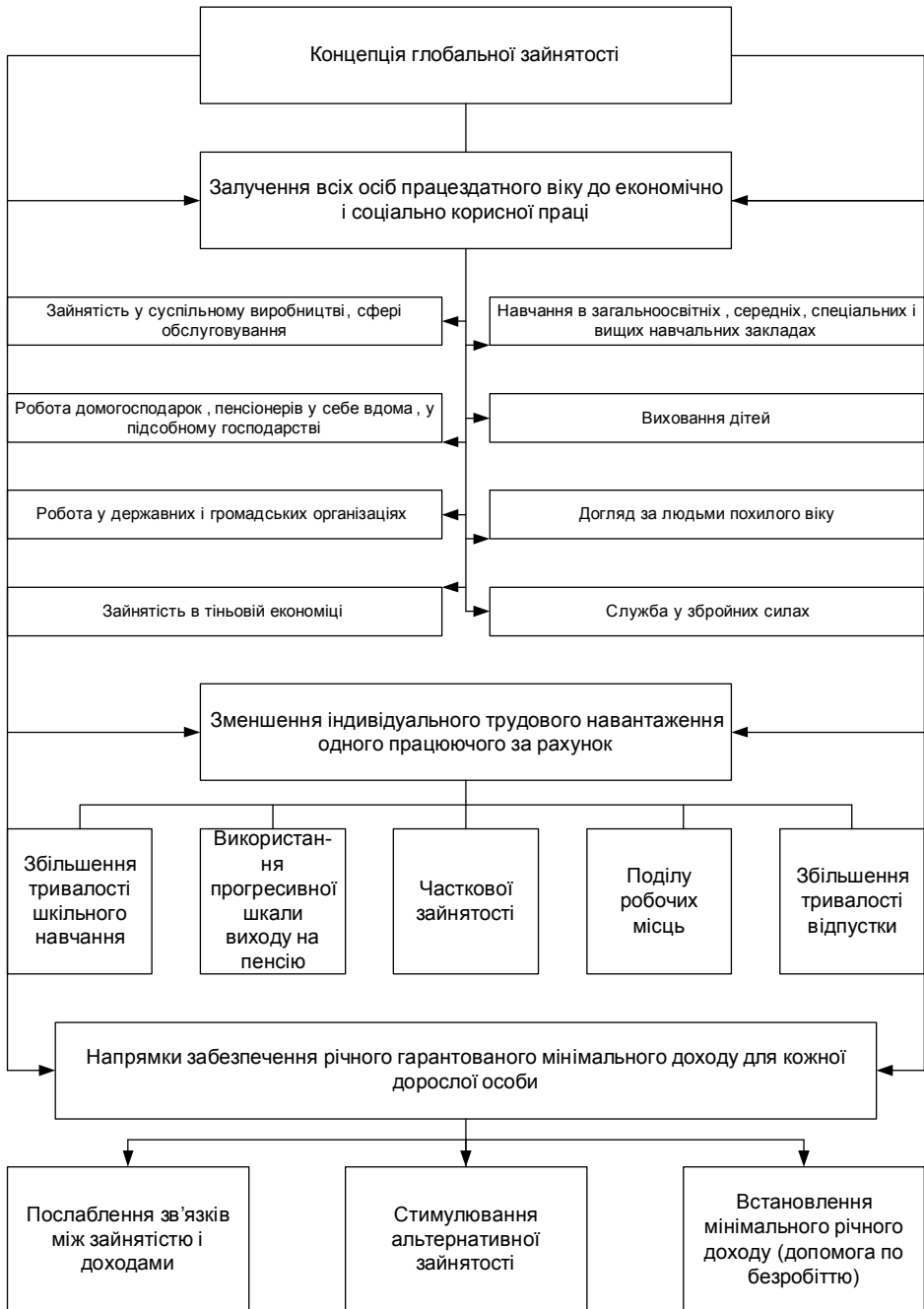

Рисунок. Схема концепції глобальної зайнятості

Як бачимо, концепція глобальної зайнятості передбачає:

– урахування всіх видів економічно корисної для суспільства трудової діяльності людини. До зайнятих належать як особи, що одержують за свою працю грошову винагороду, так і особи, які беруть участь у нетрадиційних ринках праці (робота домогосподарок, робота пенсіонерів у себе вдома, у домашньому господарстві, підпільна економічна діяльність та ін.);

– розподіл сукупного обсягу робіт між усім дорослим населенням країни. Передбачається нормування роботи, яке передбачає її перерозподіл, насамперед через зменшення індивідуального трудового навантаження, яке припадає на кожного працівника. Вирішення цього завдання полягає у використанні таких заходів активного регулювання зайнятості як збільшення тривалості шкільного навчання, використання прогресивної шкали виходу на пенсію, поділ робочих місць, часткова зайнятість, збільшення тривалості відпустки тощо;

– встановлення річного гарантованого мінімального доходу для кожного дорослого громадянина. Відповідно до цієї концепції передбачається послаблення зв'язку між зайнятістю населення та доходами як засобом задоволення потреб людини. Стимулюється використання альтернативної зайнятості. Встановлення мінімального річного доходу передбачає фінансування з коштів, які виділяються на допомогу з безробіття з прибутку підприємств і недержавних установ;

– індивідуалізацію структури життєдіяльності людини, диверсифікацію режиму і форм її роботи, що означає обов'язкове використання часткової зайнятості; поєднання людиною навчання з роботою (працівникам старших вікових груп пропонується переходити на неповну зайнятість); особам у працездатному віці в період активного трудового життя рекомендується переривати роботу для підвищення рівня освіти і кваліфікації.

Глобальна зайнятість поряд з цим передбачає навчання в загальноосвітніх, середніх спеціальних, вищих та інших навчальних закладах, ведення домашнього господарства, виховання дітей, догляд за людьми похилого віку та інвалідами, участь у державних органах і громадських організаціях, службу в збройних силах. Тобто, концепція глобальної зайнятості відповідає уявленню про повну і глобальну зайнятість населення [3, с. 64].

Деякі автори розрізняють глобальну (загальну) та економічну зайнятість. Україна поки що не має чітко вираженої концепції зайнятості, що пояснюється історичними особливостями, швидкими темпами входження країн у ринкові відносини та світовий простір.

Згідно із Законом України “Про зайнятість населення” [1] до зайнятого населення належать громадяни нашої країни, які проживають на її території на законних підставах, а саме громадяни:

– які працюють за найманням на умовах повного або неповного робочого дня (тижня) на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, у міжнародних та іноземних організаціях в Україні та за кордоном;

– які самостійно забезпечують себе роботою, включаючи підприємців, осіб, зайнятих індивідуальною або творчою діяльністю, членів кооперативів, фермерів та членів їхніх сімей, котрі беруть участь у виробництві;

- вибрані, призначені або затверджені на оплачувану посаду в органах державної влади, управління чи в суспільних об'єднаннях;
- які служать у Збройних Силах України, прикордонних, внутрішніх, залізничних військах, органах національної безпеки та внутрішніх справ;
- особи, які проходять професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації з відривом від виробництва, які навчаються в денних загальноосвітніх школах, середніх спеціальних та вищих навчальних закладах;
- зайняті вихованням дітей, доглядом за хворими, інвалідами та громадянами похилого віку;
- працівники – громадяни інших держав, які тимчасово перебувають в Україні й виконують функції, не пов'язані із забезпеченням діяльності посольства і місій.

Концептуально повна зайнятість населення – це така зайнятість, за якої пропозиція робочої сили повністю покривається попитом на робочу силу у суспільному виробництві. Повна зайнятість ніколи не може бути 100-відсотковою, бо завжди існує якийсь рівень (4 – 6 %) добровільного безробіття працездатного населення.

Навіть у часи, коли потреба у працівниках була найбільшою, максимальна зайнятість населення України не перевищувала 97,6 % [1, с. 16]. Тобто завжди є певна кількість працездатних громадян працездатного віку, які з різних причин не працюють, але бажать працювати. У сучасних умовах будь-який вид зайнятості людина відповідно до Конституції України (ст. 43) і міжнародних норм обирає добровільно, за винятком зайнятості примусової за вироком суду або за надзвичайного стану чи інших випадків, якщо такі обумовлені законом.

Розглянувши різні види концепцій зайнятості населення і враховуючи особливості перехідного періоду до ринкової економіки та розвитку в Україні ринкових відносин, адаптації до відкритого світового простору, на нашу думку, найбільш концептуально перспективною для країни є концепція глобальної зайнятості. Згідно з цією концепцією передбачається вирішення таких проблем:

- залучення всіх осіб працездатного віку до економічно і соціально корисної праці;
- зменшення індивідуального навантаження на одного працівника;
- забезпечення річного гарантованого доходу для кожної дорослої людини (допомога з безробіття).

Перевагою цієї концепції є те, що вона орієнтує не на вирішення проблем безробіття (що є характерним для багатьох країн, у тому числі для України), а на запобігання безробіттю, створення умов і стимулювання зайнятості працездатного населення та соціальну підтримку і захист соціально вразливих категорій населення. Упровадження у практику концепції глобальної зайнятості в Україні потребує вирішення багатьох проблем як правового, так і організаційного характеру, в яких знаходять відображення вимоги міждержавних і наддержавних утворень з урахуванням національних особливостей демографічного, економічного і соціального розвитку, у тому числі: встановлення вікових меж, що визначають населення працездатного віку та населення, яке знаходиться за межами працездатного віку; послаблення зв'язку між зайнятістю і доходами; зменшення індивідуального навантаження на одного працівника; стимулювання альтернативної зайнятості; збільшення тривалості відпустки та ін.

Отже, проведені теоретичні дослідження концепцій зайнятості дозволили зробити аналітичні узагальнення та сформулювати висновки і пропозиції, у тому числі:

– обґрунтувати твердження, що зайнятість – це соціально-економічна категорія, яка притаманна всім суспільствам, має свої особливості залежно від рівня розвитку країни, її інтеграції до світового економічного простору;

– розкрити економічну і соціальну сутність зайнятості населення та сформулювати основні її функції, які вона виконує у суспільстві;

– виявити і проаналізувати основні концепції зайнятості населення, розкрити їхні концептуальні основи в регулюванні зайнятості і соціального захисту населення на макро- і мікрорівні, показати їхні недоліки та переваги;

– обґрунтувати висновок, що Україна, поки що не має чітко вираженої концепції зайнятості населення. Враховуючи особливості розвитку економічних відносин в Україні та адаптації її до глобалізованої економіки, є доцільним упровадження в країні концепції глобальної зайнятості. Перевагою цієї концепції є орієнтація її не на вирішення проблем безробіття, що характерно для багатьох країн, у тому числі для України, а на його упередження, створення умов і стимулювання зайнятості працездатного населення та соціальну підтримку і захист соціально вразливих категорій населення.

Упровадження у практику концепції глобальної зайнятості в Україні потребує вирішення багатьох проблем як правового, так і організаційного характеру, у тому числі таких, як створення законодавчих і нормативних умов для сприяння залученню всіх осіб працездатного віку до економічно і соціально корисної праці і послаблення зв'язку між зайнятістю і доходами, зменшення навантаження на одного працівника, стимулювання альтернативних видів зайнятості та ін.

Література:

1. Закон України “Про зайнятість населення”// Закони України. Т. 1. – К. : Ін-т законодавства, 1996. – С. 252–268.

2. *Васильченко В. С.* Державне регулювання зайнятості : навч. посіб. / В. С. Васильченко. – К. : Вид-во КНЕУ, 2005. – 252 с.

3. *Дікон Б.* Глобальна соціальна політика. Міжнародні організації й майбутнє соціального добробуту : [пер. з англ.] / Б. Дікон, М. Халс, П. Стабс. – К. : Основа, 1999. – 346 с.

4. *Лібанова Е. М.* Ринок праці : навч. посіб. / Е. М. Лібанова. – К. : Центр навч. літ., 2003. – 224 с.

5. *Онікієнко В. В.* Розвиток ринку праці України: тенденції та перспективи / В. В. Онікієнко, Л. Г. Ткаченко, Л. М. Ємельяненко. – К. : РВПС України НАН України, 2007. – 286 с.

6. *Петюх В. М.* Ринок праці : навч. посіб. / В. М. Петюх. – К. : Вид-во КНЕУ, 1999. – 288 с.

7. *Яценко Б. П.* Досвід ринкових відносин в Японії / Б. П. Яценко ; Укр. ІНТЕІ. – К., 1992. – 35 с.

Надійшла до редколегії 15.12.2009 р.